

Liptov

Liptovská kotlina bola kraj baníkov, pastierov a remeselníkov. Preslávili ju najmä murári a bryndziari. Upútava pamiatkami drevenej architektúry, šľachtickými kúriami, hradmi, ale aj živou kultúrou, čerpajúcou z ľudových tradícií. Liptáci so širokými opaskami a veľkými klobúkmi symbolizujú slovenskú valaskú kultúru.

Územie bývalej Liptovskej župy leží v Liptovskej kotline, ohraničenej horstvami Nízkych Tatier, Veľkej Fatry, Chočských vrchov a Západných Tatier. Liptovskou kotlinou preteká rieka Váh, ku ktorej sa zvažujú údolia na juhu Nízkych a na severe Západných a Vysokých Tatier. Prírodná uzavretosť prispela k uchovaniu niektorých tradičných prvkov kultúry Liptova až do súčasnosti.

Z kultúrneho, konfesijného i administratívneho hľadiska na Liptove vznikli dva výrazné subregióny s centrami v Ružomberku a Liptovskom Mikuláši. Okolie Ružomberka je označované ako dolný Liptov. Liptovský Mikuláš býva z hľadiska konfesijného členenia Liptova považovaný za centrum horného Liptova. Ako horný Liptov sú však miestnym obyvateľstvom vnímané len obce ležiace na východ od Liptovského Hrádku. Majetkoprávne rozdiely medzi jednotlivými vlastníkmi pôdy vytvorili už v priebehu 13. a 14. storočia základné predpoklady pre vznik týchto dvoch subregiónov.

Cez Liptov v stredoveku prechádzala obchodná cesta, ktorá viedla cez Oravu až do Poľska. Pri tejto ceste vznikli tri hrady: Liptov, spomínaný aj ako Starý hrad, na ktorom, bolo pôvodne administratívne centrum Liptova, Likavka a Liptovský Hrádok. Prví usadlíci ako slobodní strážcovia okrajového územia si postupne budovali osady neskôr známe ako zemianske s rodovými názvami,

napríklad Andice, Čemice, Parížovce. Ďalšie osady vznikali šoltýskou kolonizáciou. Hospodársky život predovšetkým horného Liptova ovplyvnila nemecká kolonizácia v súvislosti s bankským podnikaním. Nemci akulturovali v priebehu 14. a 15. stor. v súvislosti s postupnou stratou výsad, ako aj s rastom slovenského živlu. Stopy po nemeckej kolonizácii možno zistiť už len podľa priezvisk, napríklad v Nižnej a Vyšnej Boci. Kolonizácia na valaskom práve dosiahla svoj vrchol v 16. a 17. storočí. Prví valasi však do Liptova prišli už koncom 13. storočia a usadili sa v Štrbe, vo Važci, Východnej a Pribyline. Koncom 18. storočia vznikli posledné sídla na šoltýskom práve, ktoré osídlili Goralí z poľsko-slovenského rozhrania. Takéto osídlenie má Liptovská Lúžna, Liptovská Teplička, Huty, Liptovské Matiašovce, Veľké a Malé Borové. Do určitej miery dodnes podmieňuje charakter miestnej ľudovej kultúry, hlavne však dialekt. Obyvateľstvo Liptova je v súčasnosti slovenskej národnosti.

Liptov prežil búrlivé obdobie v náboženskom živote predovšetkým v období po reformácii, ktorá tu našla veľkú podporu. Začiatkom 17. storočia dosiahol rozvoj protestantizmu v Liptove svoj vrchol. Evanjelici a.v. ovládali takmer všetky vtedajšie kostoly v regióne. Centrom hornoliptovského reformačného hnutia sa stali Hybe. Toto mestečko v hornom Liptove sa vyznačovalo nielen aktívnym remeselníckym a obchodným životom, ale aj kultúrnym a spoločenským. V roku 1681 tu bol založený artikulárny cirkevný zbor. Pozíciu náboženského a tiež spoločenského centra evanjelických veriacich horného Liptova si Hybe udržali až do začiatku 20. storočia. Od polovice 17. storočia sa stupňovali rekatolizačné snahy. Rekatolizácia mala väčší úspech v dolnom Liptove, v hornom prevažovalo náboženstvo evanjelické a. v. Tento pomer pretrváva až do súčasnosti. V 1. polovici 19. storočia sa horný Liptov stal strediskom kultúrneho a národného života. Židia boli v Liptove do 2. svetovej vojny početnejšie zastúpení v mestách. V roku 1731 postavili v Liptovskom Mikuláši synagógu.

Hlavným zamestnaním obyvateľov Liptova bolo roľníctvo, pastierstvo a chov dobytka. Ešte koncom 19. storočia prevažná časť obyvateľstva pracovala v poľnohospodárstve. Pestovalo sa obilie a od konca 18. storočia aj zemiaky, ktoré sa stali hlavnou poľnohospodárskou plodinou. Najúrodnejším územím Liptova bola Liptovská kotlina, a najmä dnešné územie zatopené priehradou Liptovská Mara. Tu sa z obilovín pestoval najmä ovos, zmes ovsu a jačmeňa – tzv. polovníak, pšenica, pohánka, jačmeň-jarec, raž-žito a tzv. súraž či suržica-raž so pšenicom. Pestovala sa tiež kapusta a strukoviny. Napríklad v Liptovskej Sielnici asi päťinu ornej pôdy obsievali hrachom a v Štrbe sa pestoval hrach a mrkva. Ovocinárstvom sa zaoberali najmä v Liptovskej Mare. Z krmovín sa hlavný dôraz kládol na seno. Z priemyselných plodín tu pestovali konope a ľan, ktoré boli predpokladom pre rozšírenú domácku výrobu plátna.

Chov dobytky a oviec patrí v Liptove medzi najstaršie formy zamestnania. Valaská kolonizácia bola prínosom nielen v hospodárskej a ekonomickej oblasti, ale zanechala výrazné stopy takmer vo všetkých oblastiach ľudovej kultúry Liptova. Utváranie spolkov majiteľov oviec na spoločné salašné hospodárenie, ktorých cieľom bolo zabezpečiť kolektívne pasenie oviec v spoločných stádach mimo trvalých sídiel, umožnilo chovateľom nerušene sa venovať roľníckej práci, prípadne doplnkovému zamestnaniu alebo remeslu. Znalosti spracovania ovčieho mlieka a výroby špecialít z neho, poznanie prírody, zručnosť, umelecké a výtvarné čítanie, nezriedka aj hudobné nadanie, odlišovalo ovčiarov od pastierov iných hospodárskych zvierat. Odlišovali sa aj svojim odevom, doplnkami, postavením a vážnosťou v dedinskom spoločenstve. Prevaha lúk a pasienkov nad ornou pôdou podmienili rozvoj chovu dobytky predovšetkým v hornom Liptove.

Popri tradičných spôsoboch chovu dobytky sa vyskytla zvláštna forma lúčneho hospodárenia, ojedinelá na Slovensku, v obciach Vyšná a Nižná Boca. Súvisela s netradičným spôsobom ustajňovania hovädzieho dobytky v zimnom období v lúčnych maštaliach (tzv. stajach), ktoré dávajú okoliu týchto obcí osobitý charakter. Na lúkach sa nachádzajú pamiatkovo chránené senníky a maštale. Inou, odlišnou formou chovu dobytky boli tzv. kraviarky, prístrešky na nocovanie dobytky a dojičiek na pasienkoch mimo dediny počas pasebného obdobia v Liptovskej Lúžnej.

Okrem poľnohospodárstva obyvatelia Liptova hľadali doplnkové zdroje príjmov v rôznych zamestnaniach. Bolo to najviac drevárstvo – práce pri ťažbe dreva, pri jeho transporte, alebo pri spracovaní na pilách. Obyvatelia regiónu sa zaoberali aj pltníctvom. Východiskom pltníctva na Váhu bol Liptovský Hrádok, kde v druhej polovici 18. storočia vznikli viaceré drevospracujúce podniky a v rokoch 1792–1874 tu bola aj železná maša. Sezónne sa obyvatelia Liptova venovali stavebníctvu a podomovému obchodu. Veľký význam mali aj drobní domácki výrobcovia a remeselníci, ktorí pracovali popri roľníctve a svojou produkciou zásobovali najbližšie okolie. Boli to nielen obuvníci, stolári, kolári, kováči, ale aj modrotlačiarci a hrnčiari. Obyvatelia dolnoliptovských obcí Liptovská Osada, Liptovské Revúce a Liptovská Lúžna sa podľa kapsy, v ktorej si nosili na cestách za prácou požíveň, nazývali sajďáci. Podľa odevu z bieleho plátna im hovorili aj bieli Liptáci.

Základy bankského podnikania položili na hornom Liptove Nemci, ktorí sa tu usadili počas nemeckej kolonizácie v 13. storočí. Najvýznamnejšie postavenie mala obec Hybe. Do 13. storočia spadá aj vznik baníckych osád v údolí potoka Boca, kde sa dolovalo zlato, striebro, meď a železo. Od konca 16. storočia však bocianske baníctvo zaznamenalo úpadok a v roku 1810 celkom zaniklo. V súvislosti s bankským podnikaním vznikla v 2. polovici 18. storočia v Malužinej

huta a hámor a koncom storočia medzi Liptovským Hrádkom a Kráľovou Lehotou vysoká pec na spracovanie železnej rudy, ktorá pracovala do roku 1873. Do roku 1908 sa ťažila železná ruda a antimón v Dúbrave. Po zatvorení baní odchádzali baníci do Maďarska, neskôr do Francúzska a Belgicka a po roku 1918 boli mnohí zamestnaní aj v baniach v Handlovej.

V dolnom Liptove významnejšie postavenie mali bane v chotári obce Partizánska Ľupča (pôvodný názov je Nemecká Ľupča, ďalej ju označujeme ako Partizánska Ľupča), kde sa ťažilo zlato, striebro a antimón. Toto mesto bolo nielen v stredoveku, ale aj neskôr najvýznamnejším strediskom remeselnej výroby v Liptove. V roku 1773 sa za obce s rozvinutou remeselnou výrobou považovali aj Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Bobrovec, Hybe, Vyšná a Nižná Boca, Liptovská Sielnica, Liptovský Trnovec, Liptovský Peter a Vrbica. Najväčšie práva a slobody mali tri kráľovské mestá: Partizánska Ľupča, Ružomberok a Hybe. Zemepánske mestečká zaznamenali rozkvet najmä v 16. a 17. storočí. Malo to dosah nielen na rozkvet remesiel, ale i na zakladanie mestských škôl. Medzi najvyvinutejšie a najviac rozšírené remeslá patrili tie, čo sa zaoberali spracovaním kože – garbiarstvo, kožušníctvo, ševcovstvo, čižmárstvo a remenárstvo. Boli tu však i cechy hrnčiarov, krajčírov, kováčov, kolárov, tesárov, debnárov, stolárov, povrazníkov, zámočníkov a ďalších. Mikulášsko-vrbické garbiarstvo na základe využívania vodného pohonu postupne prechádzalo z remeselnej výroby na manufaktúrnú. Garbiari chodili na vandrovku po západnej Európe, hlavne po Nemecku, kde remeslo a priemysel boli na vysokej úrovni.

V Partizánskej Ľupči boli tiež farbiari látok, súkenníci, klobučníci, sedlári, mäsiari, v Ružomberku súkenníci a gombičkári. Hybskí modrotlačári potláčali pre ženy z mestečka tenký šifón a mušelin na šaty, pre ženy z okolitých obcí modrotlač s požadovaným vzorom na sukne a kabátiky ku kroju a modrotlač na periny a vankúše. Hybe bolo od konca 19. storočia strediskom výroby nábytku pre horný Liptov. Práca hybských stolárov, ktorú charakterizovala vysoká úroveň vyrábaného nábytku na dlhé obdobie ovplyvnila názory na bývanie a vkusové normy.

Rozvinulo sa tu tiež medovníkarstvo. Najstaršia správa o ňom je z roku 1697 z Ružomberka. V 18. storočí pracoval aj v Partizánskej Ľupči jeden medovníkársky majster. Rozvoj tohto remesla však nastal až v druhej polovici 19. storočia v súvislosti s pôsobením Pribišovej medovníkárskej rodiny v týchto dvoch obciach. Medovníkarstvo na Liptove zaniklo až v medzivojnovom období.

Partizánska Ľupča bola najväčším centrom debnárskej výroby tzv. bieleho debnárskeho tovaru. Išlo predovšetkým o gelety pre bryndziareň v Ružomberku. V staršom období Liptov vynikal aj ručnou výrobou papiera, pre ktorú tu boli vhodné podmienky, dostatok prudkých a čistých vodných tokov a tiež domáckou

výrobou textilu. Pracovali tu tri papierenie. Najstaršou bola papiereň v Liptovskom Michale, postavená na prelome 16. a 17. storočia. Patrila mestu Partizánska Ľupča. Druhá papiereň bola v Palúdzke a pracovala už v polovici 18. storočia. Ružomerská papiereň bola postavená o sto rokov neskôr. Koncom 19. storočia vznikla textilka v Rybárpoli a pri nej robotnícka kolónia. V Liptovskom Mikuláši sa sústredil garbiarsky priemysel.

Veľký význam pre rozvoj regiónu mala stavba košicko-bohumínskej železnice. Stavať sa začala v roku 1869 a úsek Poprad - Žilina bol otvorený v roku 1871. Osobitý význam v hospodárskom živote Liptova mali aj miestne železnice. Pravidelná doprava na úzkorozchodnej trati Ružomberok – Korytnica v dĺžke 24 km začala roku 1908. Veľké služby v preprave dreva na Ľubochniansku pílu a drevosklad vykonávala Ľubochnianska elektrifikovaná železnica v rokoch 1906–1966. V roku 1916 otvorili aj prvý úsek trate lesnej železnice v Čiernovážskej doline, ktorá viedla v jednom smere do Liptovskej Tepličky, až takmer na hranicu s Horehroním. S rozvojom železničnej dopravy úzko súvisel aj rozvoj priemyslu.

V 19. a prvej polovici 20. storočia mnoho robotníkov odchádzalo hľadať prácu za hranice Liptova, ale aj za hranice republiky. Murári z hornoliptovských tzv. murárskych obcí chodili za prácou po celej monarchii a významne sa zaslúžili o výstavbu mnohých vzácnych objektov napríklad v Budapešti aj vo Viedni. Mali povest' vynikajúcich odborníkov. Aj medzi nimi bolo niekoľko spoločenských vrstiev. Boli to stavitelia, organizátori prác, majstri, ktorí viedli komplexné murárske družstvá, murári a pomocní robotníci. Pobyť vo svete, získané skúsenosti a poznatky sa prejavili v rôznych oblastiach. Ako prví odkladali tradičný odev, modernizovali svoje domy a bývanie. Svojimi názormi a správaním vplývali nielen na príslušníkov svojich rodín, ale aj na širšie okolie. Skúsenosti a vedomosti získané vo svete prácou mimo rodnej obce sa prejavili aj v hospodárskom živote. Zakladali rôzne spolky, čitateľský, divadelný, spolok miernosti, ale napríklad aj obecnú obilnicu. Obce, z ktorých časť obyvateľov odchádzala na stavebné práce, menili sa aj navonok – napríklad stavebným materiálom, odlišovali sa od iných dedín, rýchlejšie napredovali. Naopak dediny, ktorých obyvatelia žili tradičným spôsobom života a používali obvyklé formy obživy, neodchádzali za prácou mimo obce, uchovali si dlhšie znaky tradičnej ľudovej kultúry.

Základ tradičného odevu tvorili prírodné domácky spracované materiály – ľan, konope, ovčia vlna, kožušina. V odevy žien sa uplatňovala modrotlač, výšivka podľa počítanej nite, čipky. Z výtvarného hľadiska si pozornosť zaslúži predovšetkým hladkovaná a výrezová výšivka z Liptovskej Lúžnej, krížiková výšivka z horného Liptova, ako aj tkaniny. Plietli sa tu aj starobylé čepcové čipky. Do súčasnosti sa pletenie čipiek zachovalo v Liptovských Sliačoch.

Ženský odev mal dlhšiu splyvavú siluetu, ktorá pozostávala z modrotlačovej sukne, bielej košeľe, modrotlačového kabátika bez rukávov, šatky. V dolnom Liptove v Revúckej doline, známej kvalitne domácky spracovaným ľanovým plátnom, ženy šili z tohoto plátna nielen oplecká, ale aj dlhé skladané biele sukne. V chladnom počasi nosili bohato zdobené kožúšky bez rukávov, tzv. kamizlíky, v zime dlhé kožuchy, šatky a vlniaky. V lete chodili bosé, na sviatok nosili čižmy alebo topánky, v zime kapce zo súkna. V Sliačoch boli ozdoba čepce s hustou širokou paličkovanou čipkou, tzv. *ketýše*. Začiatkom 20. storočia s rozvojom obchodu, priemyslu a možnosťou použiť na ozdobu odevu kupovaný materiál sa odev stáva dekoratívnejším. Odráža sa to vo farebnosti výšivky, v náhrade ručnej čipky kupovanou, v použití rôznych stúh, nášiviek. Tradičný ľudový odev sa takmer vo všetkých lokalitách Liptova uchoval dlhšie u žien.

V strednom Liptove sa uplatňovalo odievanie v štýle remeselnícko-mestskom. Žili tu potomkovia zemianskych vrstiev a hoci sa živili roľníctvom a drobným remeslom, odievali sa konzervatívne, napríklad ženský odev bol tmavší, dlhý, viacdielny. Na pracovný deň sa zhotovoval z tenkej kupovanej modrotlače, na sviatok z kvalitných vlnených látok. Blúzky boli často zdobené zámkami, nášivkami, čipkami. Muži nosili tmavý odev mestského strihu, aký nosievali remeselníci a robotníci. Mužský odev roľníkov, pastierov či pltníkov bol jednoduchší, takmer rovnaký v celom regióne, odlišoval sa len niektorými detailmi. Základ tvorila košeľa a spodné nohavice z domáceho plátna. Vrchný odev – nohavice a halena – bol súkenný z čiernej alebo bielej ovčej vlny. Nosil sa aj kamizlík, kožuštek bez rukávov a dlhý zimný kožuch. Doplnkami bol široký viacprackový kožený opasok a široký klobúk. Na nohy si muži obúvali krpce alebo čižmy, v zime kapce zo súkna.

V interiérových textíliách sa najviac uplatňovala modrotlač. Bohatá tradícia domácej výroby sa okrem výrobkov z textilu prejavila aj vo výrobe dreveného riadu a náčinia, ľudového nábytku, košíkárstve a hrnčiarstve. Výtvarné a estetické cítenie sa prejavilo v pastierskom rezbárskom prejave – výrobe črpákov, foriem, palíc, ale aj pri výrobe hudobných nástrojov a ľudových šperkov – praciek, spôn, puklíc, blancierov a ďalších. V obci Huty v súvislosti so sklárskou hutou sa od druhej polovice 19. storočia rozvinulo maľovanie obrázkov na skle a podomové sklenárstvo.

Pre Liptov v období 18. a 19. storočia bol charakteristický zrubový dom z kresaného dreva. Takmer vo všetkých obciach mimo Lúžnianskej, Revúckej doliny, Nižnej a Vyšnej Boce, Veľkého a Malého Borového a Hút boli zruby omazané hlinou a natreté vápennou farbou. Od konca 19. storočia sa v hornoliptovských tzv. murárskych obciach Liptovský Peter, Vavrišovo, Pribylina, Jamník, Hybe, stavali murované dvoj- trojpriestorové domy radené za

sebou v dlhých dvoroch. V týchto novopostavených domoch sa od začiatku budovali v izbách pece valcovitého tvaru, zvané bahričky, alebo hranatého tvaru – šifonierky. V ostatných obciach bola charakteristická kupolovitá pec z miskovitých kachlíc z dielne hybských hrnčiarov, postavená v izbe a vykurovaná z pitvora. Neskôr sa k nej pristaval sporák, tzv. *vavo*, na prípravu pokrmov. Súborny zachovanej drevenej ľudovej architektúry z 19. storočia sú v obci Stankovany (osada Podšíp), Komjatnej, Liptovskej Lúžnej, Sliačoch, vo Východnej, Malom aj Veľkom Borovom, Hutách a v menších celkoch aj v ďalších obciach. Pre Hubovú a okolie boli charakteristické dvojdomy a štvordomy pod spoločnou strechou. Vo Vyšnej a Nižnej Boci sa zachovali zrubové banické domy z 19. storočia s valbovou šindľovou strechou. V Liptovskom Trnenci bola obytná a príľahlá hospodárska časť domu prekrytá veľkou strechou. Murované domy zdobené secesnými prvkami sa vyskytujú v hornom i dolnom Liptove. Z murovanej architektúry si zasluhujú pozornosť zemianske kúrie a kaštiele nachádzajúce sa najmä v strednej časti Liptova. Len v Liptovskom Jáne bolo takýchto kúrií 24, viaceré z nich sú zrekonštruované a slúžia na rekreačné účely.

Ukážkou charakteristickej horskej osady je Vlkolínec, nachádzajúci sa na južnom svahu vrchu Sidorovo v chotári Ružomberka.¹ Je rezerváciou ľudovej architektúry, od roku 1993 zapísaný na zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Na pomerne strmom svahu, po oboch stranách kľukatej cesty sú v pravidelnej zástavbe postavené usadlosti. Majú dlhé dvory spoločné pre niekoľko obytných domov. Hospodárske stavby sú situované pod spoločnou strechou. Stodoly sa nachádzajú na konci dvorov. Steny domov sú zrubené, postavené na kamenných podmurovkách, zvonku omietnuté a nalíčené pastelovými farbami. Kameň sa používal na stavbu klenutých kamenných komôr. Strechy domov sú pokryté šindľom, štíty sú v jednej tretine výšky lomené ostreším, ukončené polkružím a kolíkom. Domy majú väčšinou trojpriestorovú dispozíciu. Celkový charakter obce dotvára zvonica a studňa v strede obce, zemiakové jamy postavené za stodolami a na lúkach drevené senníky.

Hlavným zamestnaním obyvateľov Vlkolínce bolo poľnohospodárstvo, časť nachádzala pracovné príležitosti v blízkych továrňach a na železnici. Obec je pozoruhodná tým, že jej územie nie je narušené novou murovanou výstavbou. Vzhľadom na ťažkú dostupnosť pôvodné obyvateľstvo z nej postupne odchádzalo, zostali len starší ľudia. Väčšina domov sa využíva na individuálnu chalupársku rekreáciu. V obci je vyše 40 dreveníc, v ktorých žije okolo 30 obyvateľov. V dome č. 16 – 17 sa nachádza expozícia pôvodného bývania – Roľnícky dom. Zachované pôvodné vnútorné členenie domu a zariadenie

¹ Foto na 1. strane obálky.

interiéru poskytuje obraz o spôsobe života obyvateľov domu i celej obce v prvých desaťročiach 20. storočia.

Artikulárny kostol v Svätom Kríži. (1995)

V dobe reformácie boli okolo roku 1693 postavené dva artikulárne kostoly v Paludzi a Hybiach. Drevený kostol z Paludze, zatopenej obce, bol prenesený za obec Svätý Kríž. Ide o jednu z najväčších drevených stavieb na Slovensku. Jej súčasná podoba pochádza z roku 1774, zvonica bola pristavená po vydaní Tolerančného patentu v roku 1781. Kostol bol postavený bez projektov, pretože tesársky majster Jozef Lang, ktorý práce viedol, bol negramotný. Stavba má krížový pôdorys s dvojposchodovými emporami. Na strope a na chóre sú rastlinné a figurálne maľby, na ktorých vidno odev ľudu, mešťanov a šľachty zo 17. a 18. storočia. Kapacita kostola je vyše 5000 miest. Slúžil evanjelickému obyvateľstvu troch obcí.

V Liptove bolo postavených pomerne veľa drevených zvoníc nielen pri drevených, ale i kamenných a murovaných kostoloch. Existovali však

i v mnohých lokalitách, kde neboli nijaké kostoly – v Bobrovčeku, Liptovskej Revúcej, Pavčinej Lehote, Ráztokách, Sliačoch, zvonice z 18. storočia stoja i vo Vlkolínci, v Liptovskom Michali a Trstenom. V obci Martinček sa pri kostole nachádzajú zemiakové jamy so sedlovými strieškami. V Liptovskom Trnenci sa zachoval pranier, ku ktorému pripútavali previnilcov.

Z technických pamiatok Liptova sú populárne najmä mlyny v Kvačianskej doline. O ich opravu sa zaslúžili členovia spolkov ochrancov prírody. Pre turisticky atraktívnu Kvačiansku dolinu sú vypracované projekty na rozvoj agroturistiky. Vodný mlyn, tzv. Gajdošov, v časti Kvačany-Oblazy pochádza z 1. polovice 19. storočia. V mlynici sa zachovala časť mlynského stroja, kameňové zloženie na mlynskom lešení. Technické zariadenie je z roku 1920. Kolorit usadlosti dotvára hospodárska stavba a kamenný most ponad náhon. Mlyn a píla v areáli dolného Brunčiakovho mlyna pozostávajú zo zrubovej obytnej časti (izba, pitvor, kuchyňa) a technickej časti – zrubovej dvojpodlažnej mlynice a rámovej konštrukcie píly na kamenných pilieroch. Na mlynicu sa v pravom uhle napája pílnica, pristavená v roku 1936 spolu so šindliarňou. Povyše sú hospodárske stavby. Súčasťou areálu je aj zrubová hať na rieke Kvačianke. Mlyn bol v prevádzke do roku 1952. Interiér je zariadený tradičným vybavením, slúži prevádzkovým a turistickým účelom. V niektorých obciach Liptova, napríklad vo Vlachoch a Partizánskej Lupči, dosiaľ fungujú kováčske vyhne, slúžiace na podkúvanie koní.

Liptovom oddávna viedli obchodné cesty. Na odpočinok furmanov, povozníkov a koní slúžili prístrešné hostince a voziarne, tzv. *haláše*. Stáli pri hlavných cestách v Stankovanoch, Hubovej, Likavke, Liskovej, Turíku, Liptovskej Teplej, Dechtároch, Sokolčoch, Podturni, Liptovskom Hrádku, Východnej i Štrbe. Objekt hostinca s voziarňou – výmennou konskou stanicou sa zachoval v Malužinej. Pochádza zo začiatku 19. storočia a skladá sa z prístrešného hostinca a hospodárskej budovy. Navzájom sú oddelené cestou, čo je charakteristické aj pre konské stanice na Spiši. Táto technická pamiatka spolu s ďalšími konskými stanicami vyznačuje v teréne jednu z najdôležitejších dopravných trás v období pred nástupom mechanizovaných druhov dopravy.

V dolnoliptovských obciach sa z tradičných obyčají zachovali napríklad fašiangové obchôdzky, zvané *bursa* a stavanie májov, o udržiavanie ktorých dbajú miestne folklórne skupiny. V rámci svadobných obyčají sú na dolnom Liptove dosiaľ živé obchôdzky neviest, pri ktorých vydaté ženy obdarúvajú pred svadbou nevestu. V Sliačoch v mnohých domácnostiach pripravujú vence z umelých kvetov namáčaných vo vosku, ktorými zdobia hroby na Všetechsvätých.

Liptovský folklór sa rozvíjal na základe roľníckych a pastierskych koreňov, má osobitý prejav v piesňach, tanci i hudbe. Hornoliptovský ženský viachlasný spev trávnic, lúčnych spevov, svadobných piesní a jamných chorodov

z Východnej, Štrby a Važca patrí ku skvostom slovenskej ľudovej polyfónie a vytvára tak pendant k mužskému viachlasnému spevu na Horehroní. Z tanečného repertoáru Liptova spomeňme aspoň ženské tance odzemkového charakteru zvané *cindruška* alebo *cipovička*. Liptov bol tiež centrom výroby celého radu hudobných nástrojov, z ktorých za pozornosť stoja pastierske signálne trúby ako napr. fujara trombita, važecký roh či kôrová trúba a doma vyrábané sláčikové nástroje – malé a veľké oktávky (nazývané tiež korýtkové husle) zo Sliačov, kôrová basa a ďalšie.

K regionálnemu druhu žartovných výpovedí možno zaradiť celú škálu prezývok, žartovných príhod a anekdot. Obyvatelia jednotlivých obcí sa s určitou dávkou výsmechu označujú napr. *drobári*, *kapsári*, *kvakári*, *mrzkáni*, *medvediar*, *krkavci*, *meteníci*, *šuškári*, *pšogáni*.

V podtatranskej obci Východná sa každoročne v prvý júlový víkend koná najvýznamnejší celoslovenský folklórny festival. V areáli amfiteátra je stála expozícia drevených plastik, ďalšie výstavy sú v kultúrnych zariadeniach obce. Hlavné festivalové programy každoročne sníma televízia a rozhlas.

Celoslovenský detský folklórny festival sa koná v Likavke, v prírodnom amfiteátri pod rovnomenným hradom. V kúpeľnej obci Lúčky v rámci Dolnoliptovských folklórnych slávností možno vidieť koncom júla prehliadku folklórnych skupín. S ukázkami ľudových remesiel i liptovského folklóru sa návštevník môže oboznámiť v Múzeu liptovekej dediny v Pribyline v rámci víkendových animačných aktivít.

Liptovský folklór scénicky spracúvajú napr. folklórne súbory Liptov z Ružomberka, Váh z Liptovského Mikuláša a Tatrín z Liptovského Hrádku. V mnohých liptovských obciach fungujú dedinské folklórne skupiny. Na festivale vo Východnej každoročne účinkujú obyvatelia Važca, Východnej, Štrby, ale k sprístupňovaniu lokálnych tradícií významne prispeli aj folklórne skupiny z Komjatnej či Závažnej Poruby. Jednou z najstarších je folklórna skupina zo Sliačov, ktorej pôvod siaha do roku 1932. Vďaka existencii folklórnych skupín v súvislosti s prípravou rekvizít pretrváva ľudová výroba úžitkových a dekoratívnych predmetov napr. v Závažnej Porube, Liptovskej Lúžnej a najmä v Sliačoch. Dlhoročné skúsenosti v kultivovaní ľudových tradícií v Sliačoch využívajú aj vo výučbe na základnej škole.

Múzejníctvo Liptova špecializujúce sa na tradičnú kultúru sa sústreďuje predovšetkým v hornom Liptove. Národopisné múzeum Liptova v Liptovskom Hrádku vlastní národopisné zbierky z oblasti poľnohospodárstva, pastierstva, drevárstva, pltníctva, domácej výroby, remesiel a ľudových odevov. Súčasťou múzea je tiež expozícia lesnej železničky, ktorá sústreďuje mobiliár bývalej Čiernovážskej lesnej železnice. Jej trať viedla z Liptovského Hrádku cez Liptovskú Tepličku do Záturne pod Kráľovou Hoľou, výstavba začala roku

1913. Bola to najdlhšia lesná železnica na Slovensku. Slúžila na prepravu dreva aj osôb. Roku 1972 bola zrušená. Zachoval sa mobiliár depa, rušne a vozne.

Vo Vyšnej Boci je expozícia spôsobu bývania umiestnená v Banickom dome. Objekt, v ktorej sa nachádza, patrí k typickým banickým zrubovým domom na kamennej podmurovke a je evidovaný ako kultúrna pamiatka.

Vysunutou expozíciou je väznica a klopačka medzi Liptovským Hrádkom a Kráľovou Lehotou. Verejnosti sú voľne prístupné. Pochádzajú z roku 1792 a sú jedinečnou pamiatkou na liptovské baníctvo. Súčasťou areálu je niekoľko banických vozíkov, ukážka rúd a banických pomôcok.

V Liptovskom Mikuláši je mestské múzeum Janka Kráľa, orientované na dokumentáciu dejín mesta, literárnu históriu a jánošíkovskú tradíciu. Pôvodne bolo umiestnené v renesančnom kaštieli, v ktorom v roku 1713 väznili pred popravou slovenského národného hrdinu Juraja Jánošíka.

Vlastivedný charakter má Liptovské múzeum v Ružomberku. Dokumentuje hospodársky a spoločenský život cechových organizácií, ktoré sa sústreďovali v mestečkách Liptova. Sú tu cechové zvolávacie tabuľky, pečatidlá či truhly a pracovné nástroje rôznych remesiel. Etnografická expozícia približuje zamestnanie a spôsob života obyvateľov liptovských dedín. Zaujímavá je zbierka črpákov liptovského a stredoslovenského typu a zbierka zvoncov.

Niekdajšiu tvár Liptova poznamenali stavebné zásahy. Najväčším bola výstavba vodného diela Liptovská Mara, ktorá sa začala v roku 1965. Viacero obcí vodná nádrž čiastočne alebo úplne zatopila. V súvislosti s výstavbou vodného diela Liptovská Mara vzniklo Múzeum liptovskej dediny v Pribyline. Z jedenástich zatopených obcí sem preniesli najcennejšie kultúrne pamiatky. V múzeu sa konajú náučno-zábavné podujatia približujúce zvyky a spôsob života na Liptove. Ozvláštnením je chov hospodárskych zvierat v múzejných objektoch. Zámery múzea dopĺňa Škola ľudových remesiel a ľudového tanca, ktorá pôsobí pri múzeu.

Charakter múzea v prírode má aj archeologická expozícia keltskej kultúry na vrchu Havránok nad Liptovskou Marou.

Z lokálnych múzeí je pozoruhodný Pamätný dom Jána Hálu vo Važci. Nachádza sa v dome akademického maliara, ktorý žil vo Važci od roku 1923 až do smrti – roku 1959. Okrem fotografií z umelcovho života je tu vystavených do šesťdesiat jeho obrazov prevažne s tematikou Važca a tradičných obyčají pod Tatrami. Súčasťou expozície je važtianska drevenica s pôvodným vybavením. Dokumenty tradičnej kultúry Važca sú sústredené aj v obecnom múzeu.

Z ďalších kultúrnohistorických pamätihodností Liptova si zasluhujú pozornosť verejnosti prístupné zrúcaniny hradu Likava nad kúpeľmi Lúčky. Vďaka prírodným podmienkam – horám i veľhorám, vodnej ploche, termálnym

prameňom a dobrému vzduchu – je Liptov vyhľadávanou oblasťou na rekreáciu. Oblasť turistického ruchu je pre obyvateľov tohto regiónu v súčasnosti významným zdrojom obživy.

Liptov je svetoznámy výrobou kvalitnej bryndze. Používala sa nielen ako posýpka na múčne a zemiakové jedlá, ale aj ako plnka alebo omastok do polievok. I keď bryndza sa vyrába aj na iných miestach Slovenska, liptovská bryndza je pojmom, pod ktorým je slovenská bryndza známa v zahraničí.

Výberová bibliografia:

BABÁL, Marcel: Drevená dedina Vlkolíneec. - I. - Ružomberok 2004.

BOTÍK, Ján: Vyšná a Nižná Boca. Lúč, Bratislava 2004.

ČUKAN, Jaroslav – BUMBALOVÁ, Jana: Fašiangové obchôdzky v dolnom Liptove roku 1968. Zborník Slovenského národného múzea, 82, 1988, Etnografia 29, s. 173–190.

ČUKAN, Jaroslav: Spôsob života rybárpolskej robotníckej kolónie v minulosti. Slovenský národopis, 30, 1982, s. 286–298.

HORVÁTH, Pavol: K dejinám drevenej architektúry v Liptove. Liptov, 9, 1987, s. 191–202.

HUSKA, Miroslav A.: Liptovskí murári. Liptovský Mikuláš 1968.

JÁGEROVÁ, Margita: Obchôdzky neviest v dolnom Liptove. Slovenský národopis, 47, 1999, 2–3, s. 235–249.

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Liptovský Svätý Mikuláš: Mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830–1945. Liptovský Mikuláš 1993.

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Región Liptov. Etnologické rozpravy, 4, 1997, č. 2, s. 30–40.

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Ludový odev v hornom Liptove. Bratislava 1955.

LANGER, Juraj: Zvláštnosti tradičného vývoja ľudového domu v Liptove. Slovenský národopis, 20, 1972, s. 572–599.

Liptovská Teplička. Zost. J. Michálek. Košice 1973.

ZUSKINOVÁ, Iveta: Kuchyňa starých materií z Liptova. Spoločnosť priateľov Liptovskej dediny, Liptovský Hrádok 1998.

ZUSKINOVÁ, Iveta: Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove. Spoločnosť priateľov Liptovskej dediny, Liptovský Hrádok 1999..

ZUSKINOVÁ, Iveta: Ludový nábytok a bývanie na Liptove. Spoločnosť priateľov Liptovskej dediny, Liptovský Hrádok 2001.